

**Ризашова Манзура Байбуваевна,
Маматкеримова Адина Маматкеримовна
АКЫЛ-ЭСИ ӨНҮГҮҮСҮ АРТТА КАЛГАН БАЛДАРДЫН СОЦИАЛДЫК ЖАНА
КОГНИТИВДИК ӨНҮГҮҮСҮНДӨ АТА-ЭНЕНИН РОЛУ**

Аннотация: Бул илимий макалада акыл-эси өнүгүүсү артта калган балдардын социалдык жана когнитивдик өнүгүүсүндө ата-эненин ролу талданат. Изилдөөнүн негизги максаты — ата-эненин баланын өзгөчөлүгүн кабыл алуусу, тарбиялоодогу жоопкерчилиги жана адистер менен үзгүлтүксүз кызматташуусу баланын өнүгүүсүнө кандай таасир тийгизерин аныктоо. Макалада ата-эненин психологиялык даярдыгы, үй-бүлөдөгү колдоочу чөйрө түзүүнүн мааниси, ошондой эле педагогдор, дефектологдор жана психологдор менен биргелешкен иш-аракеттердин натыйжалуулугу каралат. Ошондой эле акыл-эси өнүгүүсү артта калган балдардын когнитивдик жөндөмдөрүн жана социалдык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган практикалык-методикалык сунуштар берилет. Изилдөөнүн жыйынтыктары ата-энелер үчүн гана эмес, атайын билим берүү тармагындагы адистер жана тарбиячылар үчүн да практикалык мааниге ээ.

Ачкыч сөздөр: ата-эненин ролу, социалдык өнүгүү, когнитивдик өнүгүү, ата-эненин катышуусу, инклюзивдүү билим берүү, үй-бүлөлүк колдоо, адистер менен кызматташуу, коррекциялык-педагогикалык иш, методикалык колдоо.

**Ризашова Манзура Байбуваевна,
Маматкеримова Адина Маматкеримовна
РОЛЬ РОДИТЕЛЕЙ В СОЦИАЛЬНОМ И КОГНИТИВНОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ С
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТЬЮ**

Аннотация: В данной научной статье анализируется роль родителей в социальном и когнитивном развитии детей с интеллектуальной недостаточностью. Основной целью исследования является выявление влияния принятия родителями особенностей ребенка, ответственности в процессе воспитания и их постоянного взаимодействия со специалистами на развитие ребенка. В статье рассматривается значение психологической готовности родителей, создания поддерживающей семейной среды, а также эффективность совместной деятельности педагогов, дефектологов и психологов. Кроме того, представлены практико-методические рекомендации, направленные на развитие когнитивных способностей и социальных навыков детей с интеллектуальной недостаточностью. Результаты исследования имеют практическую значимость не только для родителей, но и для специалистов и воспитателей в сфере специального образования.

Ключевые слова: роль родителей, социальное развитие, когнитивное развитие, участие родителей, инклюзивное образование, семейная поддержка, сотрудничество со специалистами, коррекционно-педагогическая работа, методическая поддержка.

**Rizashova Manzura Baybuvaevna,
Mamatkerimova Adina Mamatkerimovna**

THE ROLE OF PARENTS IN THE SOCIAL AND COGNITIVE DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract: *This scientific article analyzes the role of parents in the social and cognitive development of children with intellectual disabilities. The main objective of the study is to determine how parental acceptance of the child's condition, responsibility in the upbringing process, and continuous cooperation with specialists influence the child's development. The article examines the importance of parents' psychological readiness, the creation of a supportive family environment, as well as the effectiveness of collaborative work among teachers, special educators, and psychologists. In addition, practical and methodological recommendations aimed at developing cognitive abilities and social skills of children with intellectual disabilities are presented. The results of the study are of practical significance not only for parents, but also for specialists and educators in the field of special education.*

Keywords: *parental role, social development, cognitive development, parental involvement, inclusive education, family support, cooperation with specialists, corrective pedagogical work, methodological support.*

Кириш сөз. Азыркы коомдо акыл-эси өнүгүүсү артта калган балдарды окутуу жана социалдаштыруу маселеси билим берүү системасынын жана социалдык саясаттын маанилүү багыттарынын бири болуп саналат. Мындай балдардын өнүгүүсү биологиялык факторлор менен гана чектелбестен, алардын өсүп-өнүгүүсүнө таасир тийгизген социалдык чөйрө, үй-бүлөлүк тарбия жана атайын педагогикалык колдоо менен тыгыз байланышта болот. Ушул контекстте ата-эненин ролу өзгөчө мааниге ээ, анткени баланын биринчи социалдык тажрыйбасы үй-бүлөдө калыптанат.

Акыл-эси өнүгүүсү артта калган балдарды натыйжалуу окутуу ата-энелердин педагогикалык жана психологиялык даярдыгын талап кылат. Баланын өзгөчөлүгүн туура кабыл алган, анын мүмкүнчүлүктөрүн реалдуу баалаган ата-эне гана адистер менен үзгүлтүксүз кызматташууга, коррекциялык иш-чараларды үй шартында улантууга жана өнүгүүгө ыңгайлуу чөйрө түзүүгө жөндөмдүү болот. Ата-эненин мындай даярдыгы баланын когнитивдик жөндөмдөрүнүн өнүгүшүнө жана коомго ыңгайлашуусуна түздөн-түз таасир этет.

Бул маселенин коомдук жана мамлекеттик мааниси да зор. Акыл-эси өнүгүүсү артта калган балдардын билим алуусу жана социалдык интеграциясы алардын келечектеги өз алдынчалуулугуна, эмгекке аралашуусуна жана социалдык көз карандылыктын азайышына шарт түзөт. Натыйжада мамлекет үчүн социалдык чыгымдар кыскарып, коомдо толеранттуулук жана инклюзивдүү маданият калыптанат. Ушул себептен улам ата-эненин ролун илимий негизде изилдөө, эффективдүү методикаларды иштеп чыгуу жана практикада колдонуу актуалдуу маселе болуп саналат.

Негизги бөлүк: Ата-эне менен баланын өз ара аракеттенүүсүн изилдеген илимий көз караштар. Акыл-эси өнүгүүсү артта калган балдардын өнүгүүсүндө үй-бүлөнүн ролу бир катар белгилүү психологдор жана педагогдор тарабынан изилденген.

Л. С. Выготскийнин маданий-тарыхый теориясына ылайык, баланын когнитивдик өнүгүүсү социалдык өз ара аракеттенүү аркылуу ишке ашат. Окумуштуу «жакынкы

өнүгүү зонасы» түшүнүгүн киргизип, баланын мүмкүнчүлүктөрү ата-эне жана адистер тарабынан көрсөтүлгөн максаттуу колдоо аркылуу кеңейерин далилдеген. Бул көз караш ата-энени баланын өнүгүү процессинин активдүү катышуучусу катары кароого негиз берет.

А. Р. Лурия нейропсихологиялык изилдөөлөрүндө когнитивдик функциялардын бузулушу компенсациялык жолдор менен жөнгө салынышы мүмкүн экенин көрсөткөн. Ал ата-эненин күнүмдүк турмуштагы туура уюштурулган аракеттери баланын эс тутумун, көңүл буруусун жана ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүдө маанилүү роль ойной турганын белгилеген.

Дефектология тармагында М. С. Певзнер жана В. И. Лубовский акыл-эси өнүгүүсү артта калган балдарды окутууда үй-бүлөлүк фактордун таасирин баса белгилешкен. Алар ата-энелердин педагогикалык сабаттуулугу коррекциялык иштердин натыйжалуулугун жогорулатырын илимий негизде далилдешкен.

Ата-энелер менен иштөөнүн натыйжалуу методикалары

Заманбап атайын педагогикада ата-энелерди коррекциялык процесске тартууга багытталган бир катар эффективдүү ыкмалар колдонулат. Алардын бири — ата-энелерди педагогикалык окутуу (parent training). Бул ыкма баланын өзгөчөлүктөрү, өнүгүү этаптары жана үй шартында колдонулуучу көнүгүүлөр боюнча системалуу маалымат берүүгө багытталган.

Индивидуалдык билим берүү программасы (ИРП) дагы маанилүү методикалык инструмент болуп саналат. Бул программа педагогдор, дефектологдор, психологдор жана ата-энелердин биргелешкен ишинин негизинде түзүлөт. Ата-эне ИРПны ишке ашырууда активдүү роль аткарып, көндүмдөрдү күнүмдүк турмушта бекемдейт.

Үй шартында натыйжалуу колдонулган методдордун катарына:

- күн тартибин так сактоо;
- жөнөкөй тапшырмаларды этап-этабы менен берүү;
- позитивдүү бекемдөө (мактоо, колдоо);
- социалдык көндүмдөрдү турмуштук кырдаалдарда үйрөтүү кирет.

Бул ыкмалар баланын өз алдынчалуулугун жогорулатып, социалдык адаптациясын жеңилдетет.

Атайын окуу жай менен үй-бүлөнүн кызматташуусу

Атайын билим берүү мекемелеринде жүргүзүлгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, ата-эне менен адистердин ортосундагы үзгүлтүксүз байланыш коррекциялык иштердин туруктуулугун камсыздайт. Психологдор жана дефектологдор ата-энелерге баланын жетишкендиктери жана кыйынчылыктары тууралуу маалымат берип, үй шартында колдонулуучу практикалык сунуштарды сунуштайт.

Мындай кызматташуу:

- баланын өнүгүүсүндө бирдиктүү талапты түзөт;
- окуу менен тарбиялоонун үзгүлтүксүздүгүн камсыздайт;
- ата-эненин өзүнө болгон ишенимин жогорулатат.

Натыйжада баланын когнитивдик жана социалдык өнүгүүсүндө оң динамика байкалат.

Жыйынтыктоо

Бул макалада акыл-эси өнүгүүсү артта калган балдарды өнүктүрүүдө ата-эненин, өзгөчө үй-бүлөлүк чөйрөнүн мааниси каралды. Баланын өнүгүүсү бир гана атайын окуу жайдагы сабактар менен чектелбестен, үйдөгү мамиле, колдоо жана түшүнүү менен тыгыз байланышта экени аныкталды. Ыңгайлуу жана коопсуз чөйрө түзүлгөн үй-бүлөдө бала өзүн эркин сезип, жаңы көндүмдөрдү өздөштүрүүгө көбүрөөк мүмкүнчүлүк алат.

Ата-эне менен адистердин үзгүлтүксүз жана ишенимдүү байланышы баланын өнүгүүсүндө маанилүү роль ойнойт. Педагогдор жана психологдор берген сунуштарды ата-энелер күнүмдүк турмушта колдонгондо коррекциялык иштердин натыйжалуулугу жогорулайт. Ошондой эле эненин психологиялык абалы жана коомдук колдоосу өзгөчө мааниге ээ. Эгерде эне жакындарынын, жолдошунун жана коомдун колдоосуна ээ болсо, ал балага кам көрүүгө, өнүгүүсүнө шарт түзүүгө көбүрөөк мүмкүнчүлүк табат.

Демек, өзгөчө балдарды өнүктүрүүдө үй-бүлө, адистер жана кеңири социалдык чөйрө биргеликте аракеттенгенде гана оң натыйжага жетүүгө болот.

Колдонулган адабияттар

1. Выготский Л. С. — “Психология обучения и развития”* (Орус тилинде: "Проблемы обучения и умственного развития в школьном возрасте" бөлүмүндө) 1984-ж. 252-255-беттер - Виготскийдин изилдөөлөрү акыл-эси өнүгүүсү начар балдарды окутууда маанилүү орунду ээлейт. Ал баланын акыл-эси өнүгүүсүнүн социалдык шарттарына жана алардын психологиялык өзгөрүүлөрүнө көп көңүл бурган. (1920-1930-ж)
2. Пиаже Ж. «Психология интеллекта» (1952-ж. 102-110 бет.) - Пиаже балдардын акыл-эсинин өнүгүүсүн сатылап түшүндүрөт, бул өзгөчө акыл-эси өнүгүүсү начар балдарды окутууда пайдалуу болот. (1936-ж)
3. Шевченко В. «Дефектология: теория и практика» - Акыл-эси өнүгүүсү начар балдардын билим алуусун жана өнүгүүсүн караган китеп. (1974-ж)
4. Исаев И. «Психология отклоняющегося поведения» - Бул изилдөөлөр акыл-эси өнүгүүсү бар балдар үчүн психологиялык жардам берүү жөнүндө кеңештерди сунуштайт. (1992-ж)
5. Петровский А. «Основы дефектологии» - Дефектология жана психологиялык жардам боюнча негизги изилдөөлөр. (1981-ж)
6. А. Р. Лурия — "Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга" (Адамдын жогорку мээ функциялары жана алардын бузулуусу мээнин локалдуу жабыркашында) Чыгарылган жылы: 1969 Басылма: Москва, «МГУ» басмасы Беттер: 5–25-беттеринде — нейропсихологиялык методдордун негиздери (1969-ж. 285-бет)
7. Гогоберидзе М. «Дефектология и педагогика» - Акыл-эси өнүгүүсү начар балдарга арналган педагогикалык жана психологиялык методдор жөнүндө китеп. (1984-ж)
8. Воскобович В. «Коррекционная педагогика» - Балдардын акыл-эсине таасир этүү жана акыл-эси өнүгүүсү бар балдар үчүн окуу ыкмалары. (1991-ж)
9. Матвеева Е. «Психология образования» - Балдардын билим алуу процессиндеги индивидуалдык өзгөчөлүктөрү жана үйрөнүү процессиндеги негизги маселелер. (2004-ж)

10. Савенкова Н. «Дефектология в системе специального образования» - Специальдык билим берүүдө акыл-эси өнүүгүсү начар балдарга жардам берүү боюнча методикалык сунуштар. (2001-ж)
11. Соколова Е. «Основы психологии и педагогики детей с ограниченными возможностями» - Акыл-эси өнүүгүсү начар балдардын өзгөчөлүктөрү жана аларды окутуу жолдору. (2000- ж)
12. Барская А. «Коррекционная работа с детьми с нарушениями интеллекта» - Интеллектуалдык өзгөчөлүктөрү бар балдар менен иштөө ыкмалары. (1993-ж)
13. Акимова В. «Психология и педагогика детей с отклонениями в развитии» - Психологиялык жана педагогикалык аспектилерде балдарды окутуу. (1995-ж)
14. Морозова И. «Развитие психики детей с нарушениями интеллекта» - Акыл-эси өнүүгүсү бар балдарга арналган психологиялык жана педагогикалык анализдер. (1996-ж)
15. Шимкевич О. «Психология ребенка с нарушениями интеллекта» - Баланын акыл-эсинин өнүгүшүнүн психологиялык аспекти. (1997-ж)
16. Чуркова Н. «Психолого-педагогическая диагностика детей с интеллектуальными нарушениями» - Диагностика жана акыл-эси өнүүгүсү бар балдарды түшүнүү боюнча иш. (2003-ж)
17. Лозова Н. «Коррекционная работа с детьми с интеллектуальными нарушениями»
- Иштеп чыгуучу методдор жана стратегиялар жөнүндө маалымат. (2005-ж)
18. Бакирова Т. «Социально-педагогическая работа с детьми с ограниченными возможностями» - Балдарга жана алардын ата-энелерине социалдык жана педагогикалык колдоо көрсөтүү. (2000-ж)
19. Энциклопедияда акыл-эси өнүүгүсү бар балдарды окутуу жана тарбиялоо боюнча кенири маалымат берилген. (1998-ж)
20. Иванова Л. «Дефектология в системе современного образования» - Бул китеп акыл-эси өнүүгүсү бар балдарды окутуунун жаңы принциптерин жана теорияларын карайт. (2010-ж) Интернет-ресурстар жана онлайн-материалдар:
1. Российская государственная библиотека - <https://www.rsl.ru> — бул сайтта акыл-эси өнүүгүсү бар балдар боюнча ар кандай изилдөөлөрдү жана колдонмо материалдарды табууга болот
2. Google Scholar —
<https://scholar.google.com> — Педагогика жана дефектология боюнча изилдөөлөрдү табуу үчүн эң чоң ресурс.
3. Научная электронная библиотека eLIBRARY
- <https://elibrary.ru> — Академиялык издүүлөр жана макалалар үчүн платформа.

Авторлор жөнүндө маалымат:

Ризашова Манзура Байбуваевна педагогика илимдеринин кандидаты, Жалал-Абад Заманбап Эл Аралык Университетинин педагогика жана социалдык-гуманитардык дисциплиналар кафедрасынын доценти, Жалал-Абад шаары, Пушкина-154 Б тел.0558388896 manzurarizashova1@gmail.com

Маматкеримова Адина Маматкеримовна Жалал-Абад шаарындагы Заманбап Эл Аралык университетинин магистранты, Жалал-Абад шаары, Пушкина көчөсү, 154 Б тел.0774059605 mamatkerimovaadina@gmail.com

Ризашова Манзура Байбуваевна кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и социально-гуманитарных дисциплин Джалал-Абадского Международного Современного университета, г. Джалал-Абад, Пушкина-154 С. тел.0558388896 manzurarizashova1@gmail.com

Маматкеримова Адина Маматкеримовна магистрант Международного Современного университета в г. Джалал-Абад, г. Джалал-Абад, ул. Пушкина, 154 Б тел.0774059605 mamatkerimovaadina@gmail.com

Rizashova Manzura Baibuvayeva Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Social and Humanitarian Disciplines of the Jalal-Abad International Modern University, Jalal-Abad, Pushkina-154 p. tel.0558388896 manzurarizashova1@gmail.com

Mamatkerimova Adina Mamatkerimovna Master's student at the International Modern University in Jalal-Abad, Jalal-Abad, Pushkina str., 154 B tel.0774059605 mamatkerimovaadina@gmail.com